

Lorestan University

The Impact of the Death or Incapacity of the Tortfeasor on Compensation for the Injured Party: A Comparative Analysis of Iranian and English Law

Asghar Doosti¹ , Dariush Babaei² and Mohammad Baqer Amerinia³

1. Ph.D. Candidate of Private Law, Department of Law, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, Iran.
Email: asghar.doosti@iau.ac.ir
2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Law, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, Iran.
Email: dariush.babaei@iau.ac.ir
3. Associate Professor, Department of Law, Yasuj Branch, Islamic Azad University, Yasuj, Iran. Email: amerinia1@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 29 September 2025
Received in revised form 29 November 2025
Accepted 08 January 2026
Available online 18 January 2026

Keywords:

Incapacitated Persons,
Death,
Restoration of Capacity
(Removal from Guardianship),
Compensation,
Fault (Negligence),
Civil Liability

ABSTRACT

Objective: To conduct a comparative study of the impact of the death or restoration of capacity (removal from guardianship) of a tortfeasor on compensation for the injured party in Iranian and English law, and to analyze how liability for compensation is transferred to the guardian, the estate, or the individual formerly under guardianship within these two legal systems.

Method: An analytical-comparative approach, involving the study of statutory laws, legal doctrines, and judicial precedents in Iranian law (specifically Article 1216 of the Civil Code and Article 7 of the Tort Liability Law) and English law (based on the principles of negligence-based liability).

Results: In Iranian law, liability for damage caused by the tortious act of a person under guardianship primarily rests with the guardian or legal tutor, contingent upon proof of the guardian's fault. Upon the death of the ward, the claim can be pursued against their estate or the guardian. If the ward's capacity is restored, the formerly incapacitated individual becomes personally liable for compensation. In English law, tort claims are founded on negligence. Upon the tortfeasor's death, the claim continues against their estate. If the individual's mental capacity is restored, the claim is directed against the person themselves.

Conclusions: In both legal systems, the death or restoration of a tortfeasor's capacity does not result in the extinguishment of liability for compensation; however, the manner in which liability is allocated differs. In Iranian law, the guardian's role in liability is more pronounced, whereas English law emphasizes the estate of the deceased or the individual who has regained capacity. The development of clearer legislation and the utilization of insurance mechanisms could provide more effective protection for both the injured party and incapacitated individuals.

Cite this article: Doosti, A., Babaei, D. & Amerinia, M. B. (2026). The Impact of the Death or Incapacity of the Tortfeasor on Compensation for the Injured Party: A Comparative Analysis of Iranian and English Law. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 4 (Special Issue), 1-20. <https://doi.org/10.22034/api.2026.2081212.1610>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2081212.1610>

Publisher: Lorestan University.

Introduction

Civil liability, aimed at compensation for harm and the preservation of social justice, constitutes a fundamental pillar of private law. This area of law becomes particularly complex when the tortfeasor is an incapacitated person (a minor, an insane person, or a feeble-minded person), as their lack of capacity to exercise legal rights raises intricate questions regarding the mechanism of compensation. This complexity intensifies significantly upon the death of the incapacitated person or their restoration to full legal capacity, creating ambiguities concerning the continuation or transfer of liability. In Iranian law, Article 1216 of the Civil Code and Article 7 of the Tort Liability Law place the responsibility for compensation on the guardian or legal tutor, contingent upon proof of the guardian's fault. However, in the event of the death or restoration of capacity of the ward, the question arises as to the possibility of seeking compensation from the estate or from the individual who has regained capacity.

Similarly, in English law, civil liability is founded on the principle of negligence, and incapacitated individuals are assessed against an objective standard of a reasonable person. Within this system, the death of the tortfeasor transfers the claim to the deceased's estate, while the restoration of capacity can create a new, personal liability for the individual. This research, adopting a comparative approach, analyzes the impact of the death or restoration of capacity of an incapacitated tortfeasor on compensation for harm in Iranian and English law. It addresses three principal questions: the manner in which these events affect liability; the differences and similarities between the two legal systems; and the potential solutions for achieving equitable compensation. The study employs a descriptive-analytical and comparative methodology, examining jurisprudential sources, legal doctrines, and judicial decisions to identify legal gaps and propose recommendations for legal reform.

Method

An analytical-comparative approach, involving the study of statutory laws, legal doctrines, and judicial precedents in Iranian law (specifically Article 1216 of the Civil Code and Article 7 of the Tort Liability Law) and English law (based on the principles of negligence-based liability).

Results

In Iranian law, liability for damage caused by the tortious act of a person under guardianship primarily rests with the guardian or legal tutor, contingent upon proof of the guardian's fault. Upon the death of the ward, the claim can be pursued against their estate or the guardian. If the ward's capacity is restored, the formerly incapacitated individual becomes personally liable for compensation. In English law, tort claims are founded on negligence. Upon the tortfeasor's death, the claim continues against their estate. If the individual's mental capacity is restored, the claim is directed against the person themselves.

Conclusions

The death or restoration of capacity (removal from guardianship) of an incapacitated tortfeasor produces differing effects on the compensation process in Iranian and English law, differences rooted in the theoretical foundations and legal structures of each system. In Iranian law, liability for compensation rests with the guardian or legal tutor, contingent upon proof of fault. Upon the death of the ward, the claim may be pursued against the guardian or the estate. However, the financial limitations of the estate and the priority afforded to privileged debts (such as funeral expenses) often impede full compensation. Furthermore, the restoration of capacity does not generally impose new liability on the individual who has regained capacity, except in specific circumstances.

In English law, liability is founded on negligence, and incapacitated persons are assessed against the standard of a reasonable person, albeit adjusted for age or mental capacity. The death of the ward transfers the claim to the deceased's estate, but insufficient assets and stringent statutory limitation periods restrict the prospect of full compensation. While the restoration of capacity can potentially establish new liability for the individual, proving their mental capacity at the time of the tortious act presents significant challenges. Common challenges shared by both legal systems include the insufficiency of available assets, the difficulty of proving fault or capacity, and the absence of effective enforcement mechanisms.

Recommendations:

Enactment of clearer legislation in Iran.

Development of liability insurance schemes in both jurisdictions.

Strengthening of judicial precedent in Iran.

Enhancement of the supervisory role of the Court of Protection in England.

Fostering collaboration between judicial and medical institutions.

Provision of training for guardians.

Establishment of support funds.

Future research could usefully focus on the analysis of judicial decisions, the feasibility of establishing support funds, and comparative studies with other legal systems. The synthesis of Iranian jurisprudential principles with the practical approaches of the common law holds the potential to foster a more equitable legal framework.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تأثیر فوت یا خروج از حجر محجور عامل زیان در جبران خسارت زیان دیده: تحلیل تطبیقی در حقوق ایران و انگلیس

اصغر دوستی^۱، داریوش بابائی^۲✉، محمد باقر عامری نیا^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: asghar.doosti@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استاد یار گروه حقوق خصوصی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: dariush.babaei@iau.ac.ir

۳. دانشیار گروه حقوق خصوصی، واحد یاسوج، دانشگاه آزاد اسلامی، یاسوج، ایران. رایانامه: amerinia1@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی،	هدف: بررسی تطبیقی تأثیر فوت یا خروج از حجر محجور عامل زیان بر جبران خسارت زیان دیده در حقوق ایران و انگلیس، و تحلیل چگونگی انتقال مسئولیت جبران خسارت به سرپرست، ترکه یا خود محجور در این دو نظام حقوقی.
تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۲۸	روش پژوهش: تحلیلی- تطبیقی با مطالعه قوانین موضوعه، دکترین حقوقی و رویه قضایی در حقوق ایران (به ویژه ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی و ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی) و حقوق انگلیس (بر اساس مبانی مسئولیت مبتنی بر تقصیر).
کلیدواژه‌ها: محجورین، فوت، خروج از حجر، جبران خسارت، تقصیر، ضمان قهری	یافته‌ها: در حقوق ایران، مسئولیت جبران خسارت ناشی از فعل زیان بار محجور عمدتاً بر عهده سرپرست یا ولی قهری است، مشروط به اثبات تقصیر وی. با فوت محجور، دعوا علیه ترکه وی یا سرپرست قابل پیگیری است و در صورت خروج از حجر، محجور سابق خود مسئول جبران خسارت است. در حقوق انگلیس، دعوی مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر بوده و با فوت عامل زیان، دعوا علیه دارایی‌های متوفی ادامه می‌یابد و در صورت بازگشت ظرفیت ذهنی، دعوا علیه خود فرد هدایت می‌شود.
	نتیجه گیری: در هر دو نظام حقوقی، فوت یا خروج از حجر محجور باعث سقوط مسئولیت جبران خسارت نمی‌شود، اما نحوه توزیع مسئولیت متفاوت است. در ایران، نقش سرپرست در مسئولیت پررنگ‌تر است، در حالی که در انگلیس، تأکید بر دارایی‌های متوفی یا فرد بهبودیافته است. تدوین قوانین شفاف‌تر و بهره‌گیری از سازوکارهای بیمه‌ای می‌تواند حمایت مؤثرتری از زیان دیده و محجورین ایجاد کند.

استناد: دوستی، اصغر؛ بابائی، داریوش و عامری نیا، محمد باقر. (۱۴۰۴). تأثیر فوت یا خروج از حجر محجور عامل زیان در جبران خسارت زیان دیده: تحلیل تطبیقی در

حقوق ایران و انگلیس. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (ویژه نامه) ۴، ۱-۲۰.

<https://doi.org/10.22034/api.2026.2081212.1610>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2026.2081212.1610>

مقدمه

مسئولیت مدنی به عنوان یکی از ستون‌های اصلی حقوق خصوصی، با هدف جبران خسارات ناشی از اعمال زیان‌بار و تضمین نظم و عدالت اجتماعی، نقش بی‌بدیلی در نظام‌های حقوقی ایفا می‌کند. این حوزه از حقوق، با ایجاد تعادل بین حقوق زیان‌دیده و مسئولیت عامل زیان، به حفظ حقوق افراد و جامعه کمک می‌کند. با این حال، هنگامی که عامل زیان‌محجور (صغیر، مجنون، یا سفیه) باشد، فقدان اهلیت استیفاء چالش‌های حقوقی پیچیده‌ای ایجاد می‌کند که نیازمند بررسی دقیق مبانی فقهی و حقوقی است. این چالش‌ها زمانی بغرنج‌تر می‌شوند که محجور فوت کند یا از حالت حجر خارج شود، زیرا این تحولات می‌توانند بر فرآیند جبران خسارت تأثیرات عمیقی بگذارند و پرسش‌هایی درباره مسئولیت، انتقال آن، و منابع جبران خسارت مطرح کنند.

در نظام حقوقی ایران، مسئولیت مدنی محجورین عمدتاً بر دوش سرپرست یا ولی قهری قرار می‌گیرد. ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی صراحتاً محجور را مسئول خسارات ناشی از فعل زیان‌بار خود می‌داند، اما به دلیل فقدان اهلیت، این مسئولیت در عمل به سرپرست یا دارایی محجور منتقل می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۲، ص ۴۵). ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ نیز مسئولیت سرپرست را مشروط به اثبات تقصیر در نظارت می‌داند، اما فوت محجور یا خروج او از حجر، پرسش‌هایی درباره تداوم این مسئولیت یا امکان جبران از ترکه ایجاد می‌کند. برای مثال، اگر صغیری به دلیل عدم نظارت سرپرست به اموال دیگری خسارت وارد کند و سپس فوت کند، آیا زیان‌دیده می‌تواند از ترکه محجور یا سرپرست مطالبه خسارت کند؟ این پرسش‌ها نیازمند تحلیل دقیق قواعد فقهی مانند «لاضرر» و ضمان قهری و همچنین رویه‌های قضایی است.

در مقابل، نظام حقوقی کامن‌لا در انگلیس، که بر اصل تقصیر (negligence) استوار است، رویکرد متفاوتی به مسئولیت مدنی محجورین دارد. در این نظام، محجورین بر اساس معیار نوعی رفتار معقول (reasonable person standard) ارزیابی می‌شوند، اما این معیار با توجه به سن یا ظرفیت ذهنی تعدیل می‌شود (Deakin et al., 2020, p. 45). فوت محجور دعاوی جبران خسارت را به دارایی‌های متوفی منتقل می‌کند، و خروج از حجر می‌تواند مسئولیت جدیدی برای فرد بهبودیافته ایجاد کند. برای مثال، قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵ (Mental Capacity Act 2005) چارچوبی برای ارزیابی ظرفیت ذهنی ارائه می‌دهد که بر دعاوی مسئولیت مدنی تأثیر می‌گذارد. این تفاوت‌های بنیادین بین دو نظام حقوقی، ضرورت بررسی تطبیقی را برجسته می‌کند.

این پژوهش با هدف تحلیل تأثیر فوت یا خروج از حجر محجور عامل زیان بر فرآیند جبران خسارت، به مقایسه نظام حقوقی ایران و انگلیس می‌پردازد. پرسش‌های اصلی پژوهش عبارتند از: (۱) فوت یا خروج از حجر محجور چگونه بر مسئولیت جبران خسارت در هر دو نظام تأثیر می‌گذارد؟ (۲) چه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی در مبانی نظری و عملی این دو نظام وجود دارد؟ (۳) چگونه می‌توان با تلفیق اصول فقهی و حقوقی ایران و رویکردهای کامن‌لا، راهکارهایی برای جبران عادلانه خسارت ارائه داد؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها، پژوهش در چهار بخش سازمان‌دهی شده است: پیشینه تحقیق، روش‌شناسی، تحلیل و بحث (شامل بررسی تطبیقی حقوق ایران و انگلیس)، و نتیجه‌گیری.

روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و تطبیقی است و با استناد به منابع فقهی، دکترین حقوقی، و آرای قضایی (مانند پرونده‌های *Re HM* و *Wilsher v. Essex*)، به شناسایی خلأهای موجود و ارائه راهکارهای عملی می‌پردازد. این مطالعه تلاش دارد تا با تحلیل دقیق، نه تنها به روشن‌سازی ابهامات حقوقی کمک کند، بلکه پیشنهادهایی برای اصلاح قوانین و رویه‌های قضایی ارائه دهد. برای مثال، استفاده از سازوکارهای بیمه‌ای یا تدوین مقررات شفاف‌تر می‌تواند به جبران عادلانه‌تر خسارات کمک کند. علاوه بر این، این پژوهش با توجه به تفاوت‌های فرهنگی و فقهی بین ایران و انگلیس، به دنبال ارائه راهکارهایی است که ضمن احترام به مبانی هر نظام، تعادل بین حمایت از زیان‌دیده و محجورین را تقویت کند.

پیشینه تحقیق

موضوع مسئولیت مدنی محجورین به دلیل پیچیدگی‌های فقهی، حقوقی، و عملی، همواره در کانون توجه پژوهشگران حقوقی در نظام‌های ایران و انگلیس قرار داشته است و به تبع آن وضعیت جبران خسارت وارده توسط آنها بعد از فوت یا خروج از حجر نیز می‌تواند مورد توجه نظام‌های حقوقی ایران و انگلیس قرار گیرد. این موضوع نه تنها از منظر نظری، بلکه از دیدگاه عملی و رویه‌های قضایی نیز چالش‌های متعددی را به همراه دارد که نیازمند بررسی عمیق و چندجانبه است.

در حقوق ایران، مطالعات متعددی به بررسی مسئولیت مدنی محجورین پرداخته‌اند. کاتوزیان (۱۳۹۲) در کتاب «حقوق مدنی: مسئولیت مدنی» به تحلیل مبانی نظریه تقصیر و ضمان قهری در مسئولیت محجورین پرداخته و تأکید دارد که فوت محجور، مسئولیت را به سرپرست یا ترکه او منتقل می‌کند، مشروط بر اثبات تقصیر سرپرست یا وجود دارایی کافی در ترکه (ص ۱۶۵-۱۶۷). او معتقد است که قاعده «لاضرر» و اصل عدالت، جبران خسارت زیان‌دیده را ایجاب می‌کند، اما محدودیت‌های مالی ترکه یا دشواری اثبات تقصیر سرپرست، موانع عملی ایجاد می‌کند. صفایی و رحیمی (۱۳۹۸) در کتاب «مسئولیت مدنی» به نقش دارایی محجور و نفقه در جبران خسارت اشاره کرده و معتقدند که کمبود دارایی ترکه اغلب مانع جبران کامل خسارت می‌شود (ص ۱۳۰). آن‌ها همچنین به نبود رویه قضایی منسجم در دعاوی مرتبط با فوت محجور اشاره دارند و پیشنهاد می‌دهند که قوانین شفاف‌تری برای این موارد تدوین شود.

محقق داماد (۱۳۹۰) با استناد به قواعد فقهی مانند «لاضرر» و «تسبیب»، مسئولیت سرپرست را در صورت کوتاهی در نظارت تأیید می‌کند و معتقد است که جبران خسارت از ترکه محجور، در صورتی که دارایی کافی وجود داشته باشد، با اصول شرعی سازگار است (ص ۷۸-۸۰). رجبی و حاجی‌ده‌آبادی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «چالش‌های حقوقی مسئولیت مدنی محجورین در رویه قضایی ایران»، به بررسی دعاوی پس از فوت محجور پرداخته و بر نبود وحدت رویه در آرای قضایی تأکید دارند (ص ۱۵-۲۰). آن‌ها نشان می‌دهند که در برخی پرونده‌ها، دادگاه‌ها مسئولیت را به سرپرست منتقل کرده‌اند، درحالی که در موارد دیگر، به دلیل فقدان دارایی در ترکه، زیان‌دیده بدون جبران باقی مانده است.

از منظر فقهی، نجفی (۱۳۶۷) در «جواهر الکلام» مسئولیت سرپرست را در قبال اعمال زیان‌بار محجور مشروط به اثبات تقصیر می‌داند و جبران خسارت از ترکه را در صورت وجود دارایی جایز می‌شمارد (نجفی، ۱۳۷: ۱۱۲-۱۱۵). او با استناد به قواعد شرعی، بر ضرورت حفظ حقوق زیان‌دیده تأکید دارد، اما حمایت از محجور را نیز در اولویت قرار می‌دهد. شهیدی (۱۳۸۹) در «حقوق مدنی: مسئولیت مدنی» خروج از حجر را عاملی برای احیای مسئولیت در امور غیرمالی می‌داند، اما معتقد است که زیان‌های دوران حجر به فرد بهبودیافته تسری نمی‌یابد، مگر در موارد خاص مانند اعمال عمدی (ص ۱۵۲-۱۵۵). این دیدگاه با چالش‌هایی در عمل مواجه است، زیرا اثبات وضعیت اهلیت در زمان زیان نیازمند شواهد پزشکی و قضایی دقیق است.

در حقوق انگلیس، پژوهش‌های متعددی به مسئولیت مدنی محجورین و تأثیر فوت یا خروج از حجر پرداخته‌اند. Deakin et al (۲۰۲۰) در کتاب «Tort Law» مسئولیت محجورین را بر اساس معیار نوعی تقصیر تحلیل کرده و تأکید دارند که این معیار برای محجورین با توجه به سن یا ظرفیت ذهنی تعدیل می‌شود (p. 156-160). آن‌ها به پرونده‌های قضایی مانند Mullin v. Richards [۱۹۹۸] اشاره دارند که در آن دادگاه معیار رفتار معقول را برای کودکان با توجه به سن آن‌ها تعدیل کرد. Herring (۲۰۱۸) در «Medical Law and Ethics» تأثیر بازگشت ظرفیت ذهنی را بر دعاوی جبران خسارت بررسی کرده و نشان می‌دهد که بازگشت ظرفیت می‌تواند مسئولیت جدیدی برای فرد بهبودیافته ایجاد کند، به‌ویژه اگر اثبات شود که او در زمان زیان توانایی درک عواقب را داشته است (p. 203-205).

Ashton et al (۲۰۱۶) در «Court of Protection Handbook» به امکان پیگیری دعاوی از دارایی‌های متوفی تحت قانون اداره املاک ۱۹۲۵ (Administration of Estates Act 1925) اشاره دارند و تأکید می‌کنند که محدودیت دارایی‌های متوفی اغلب مانع جبران کامل خسارت می‌شود (p. 167-170). Bartlett (۲۰۱۲) در «Mental Disability and the Law» چالش‌های اثبات ظرفیت ذهنی در دعاوی را تحلیل کرده و معتقد است که قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵

ابزارهای لازم برای ارزیابی دقیق ظرفیت را فراهم کرده، اما پیچیدگی‌های قضایی همچنان باقی است (p. 145-150). برای مثال، در پرونده *Re P (Capacity)* [۲۰۱۴]، دادگاه حفاظت بازگشت ظرفیت را عاملی برای بازنگری اقدامات گذشته دانست. با وجود این مطالعات، خلأهای پژوهشی متعددی وجود دارد. در ایران، فقدان تحلیل‌های تطبیقی جامع بین نظام حقوقی ایران و سایر نظام‌ها، نبود رویه قضایی منسجم، و کمبود سازوکارهای عملی برای جبران خسارت پس از فوت یا خروج از حجر از جمله این خلأها هستند. در انگلیس، پیچیدگی‌های اثبات ظرفیت ذهنی، محدودیت‌های دارایی‌های متوفی، و مهلت‌های قانونی (مانند *Limitation Act 1980*) چالش‌های اصلی هستند. این پژوهش با هدف پر کردن این خلأها، به تحلیل تطبیقی تأثیر فوت و خروج از حجر بر جبران خسارت در دو نظام حقوقی می‌پردازد و تلاش دارد با ارائه راهکارهای عملی، مانند استفاده از بیمه‌های مسئولیت مدنی و تدوین قوانین شفاف‌تر، به بهبود وضعیت کمک کند.

روش‌شناسی

این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی و تطبیقی بهره می‌گیرد تا تأثیر فوت یا خروج از حجر محجور عامل زیان بر جبران خسارت را در نظام‌های حقوقی ایران و انگلیس بررسی کند. این روش به دلیل توانایی آن در تحلیل عمیق مبانی نظری و عملی و مقایسه نظام‌های حقوقی متفاوت انتخاب شده است. روش توصیفی به تشریح قواعد و اصول حقوقی در هر دو نظام می‌پردازد، درحالی‌که روش تحلیلی به بررسی انتقادی این قواعد و شناسایی خلأها و چالش‌ها اختصاص دارد. رویکرد تطبیقی نیز امکان مقایسه مبانی، سازوکارها، و نتایج حقوقی در ایران و انگلیس را فراهم می‌کند.

در بخش توصیفی، قواعد حقوقی و فقهی ایران، از جمله مواد ۱۲۰۷ (تعریف اهلیت)، ۱۲۱۶ (مسئولیت محجور)، و ۱۲۱۸ (انواع حجر) قانون مدنی و ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، به‌طور جامع بررسی می‌شوند. این مواد چارچوب قانونی مسئولیت مدنی محجورین و سرپرستان آن‌ها را مشخص می‌کنند. همچنین، قواعد فقهی مانند «لاضرر»، «تسبیب»، و «ضمان قهری» که در آثار فقهایی مانند نجفی (۱۳۶۷) در «جواهر الکلام» تبیین شده‌اند، تحلیل می‌شوند (ج ۴۳، ص ۱۱۵-۱۱۰). در نظام حقوقی انگلیس، اصول کامن‌لا، به‌ویژه قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵ (*Mental Capacity Act 2005*) و قانون اداره املاک ۱۹۲۵ (*Administration of Estates Act 1925*)، به‌عنوان چارچوب‌های اصلی بررسی می‌شوند. این قوانین به ترتیب به ارزیابی ظرفیت ذهنی و مدیریت دعاوی پس از فوت می‌پردازند.

در بخش تحلیلی، تأثیر فوت و خروج از حجر بر جبران خسارت با استناد به منابع معتبر حقوقی و فقهی تحلیل می‌شود. در حقوق ایران، دکتین حقوقی (مانند کاتوزیان، ۱۳۹۲؛ صفایی و رحیمی، ۱۳۹۸) و آرای قضایی فرضی یا واقعی (مانند پرونده‌های مرتبط با ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی) بررسی می‌شوند. برای مثال، پرونده‌ای فرضی که در آن صغیری به دلیل عدم نظارت سرپرست به اموال دیگری خسارت وارد کرده و سپس فوت می‌کند، تحلیل می‌شود تا تأثیر فوت بر مسئولیت سرپرست یا ترکه روشن شود. در حقوق انگلیس، آرای قضایی کلیدی مانند *Wilsher v. Essex* [۱۹۸۸] (برای تحلیل استاندارد مراقبت) و *Re HM (Deceased)* [۲۰۱۲] (برای بررسی دعاوی پس از فوت) مورد استناد قرار می‌گیرند (Deakin et al., 2020, p. 156). این تحلیل‌ها به شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌های دو نظام در مبانی مسئولیت (تقصیر در انگلیس و ضمان قهری در ایران) و سازوکارهای جبران خسارت کمک می‌کنند.

رویکرد تطبیقی پژوهش، بر مقایسه مبانی نظری (مانند نظریه تقصیر در مقابل ضمان قهری)، سازوکارهای جبران خسارت (مانند مسئولیت سرپرست در ایران و دعاوی علیه دارایی‌های متوفی در انگلیس)، و چالش‌های عملی (مانند کمبود دارایی یا دشواری اثبات ظرفیت) متمرکز است. برای مثال، در ایران، مسئولیت سرپرست مشروط به اثبات تقصیر است، درحالی‌که در انگلیس، معیار نوعی رفتار معقول با تعدیل برای محجورین اعمال می‌شود. این مقایسه به شناسایی نقاط قوت و ضعف هر نظام و ارائه راهکارهای تلفیقی کمک می‌کند.

داده‌های پژوهش از منابع کتابخانه‌ای، شامل کتب حقوقی، مقالات علمی، و آرای قضایی، جمع‌آوری شده‌اند. در ایران، منابعی مانند کاتوزیان (۱۳۹۲)، صفایی و رحیمی (۱۳۹۸)، و نجفی (۱۳۶۷) و در انگلیس، منابعی مانند Deakin et al.

Herring (2020)، (۲۰۱۸)، و Ashton et al. (۲۰۱۶) مورد استفاده قرار گرفته‌اند. تحلیل داده‌ها با روش کیفی انجام شده و شامل تفسیر متون حقوقی، مقایسه قواعد، و استخراج نتایج عملی است. برای اطمینان از دقت، منابع به صورت متقاطع بررسی شده و با آرای قضایی مرتبط تطبیق داده شده‌اند.

این روش‌شناسی به پژوهش امکان می‌دهد تا ضمن حفظ جامعیت، به تحلیل عمیق و تطبیقی موضوع بپردازد و راهکارهایی عملی برای رفع خلأهای موجود ارائه دهد. برای مثال، پیشنهادهایی مانند توسعه بیمه‌های مسئولیت مدنی یا تدوین مقررات خاص برای دعاوی پس از فوت یا خروج از حجر، نتیجه این تحلیل‌ها هستند.

تحلیل و بحث

تأثیر فوت یا خروج از حجر در حقوق ایران

مبانی فقهی و حقوقی

مسئولیت مدنی در حقوق ایران، به‌عنوان یکی از ارکان اصلی حقوق خصوصی، ریشه در قواعد فقهی و حقوقی دارد که هدف آن جبران خسارت زیان‌دیده و حفظ تعادل اجتماعی است. در مواردی که عامل زیان محجور (صغیر، مجنون، یا سفیه) باشد، فقدان اهلیت استیفاء (ماده ۱۲۰۷ قانون مدنی) چالش‌های حقوقی متعددی ایجاد می‌کند. قواعد فقهی مانند «لاضرر»، «تسبیب»، و «ضمان قهری» مبنای اصلی مسئولیت مدنی در این موارد هستند (محقق داماد، ۱۳۹۰: ۷۸-۸۲). قاعده «لاضرر» برگرفته از حدیث نبوی «لاضرر و لاضرار فی الإسلام» است که هرگونه ضرر رساندن به دیگران را ممنوع می‌داند و جبران خسارت را الزامی می‌سازد. ضمان قهری نیز، به‌عنوان یک اصل فقهی، مسئولیت جبران خسارت ناشی از فعل زیان‌بار را حتی در نبود قصد یا تقصیر بر عهده عامل زیان یا شخص مرتبط با او قرار می‌دهد (نجفی، ۱۳۶۷: ۱۱۰-۱۱۲).

ماده ۱۲۱۶ قانون مدنی صراحتاً بیان می‌کند که هر شخص، حتی محجور، در قبال زیان وارده از سوی خود به دیگران ضامن است، اما به دلیل فقدان اهلیت، این مسئولیت در عمل به سرپرست یا ولی قهری منتقل می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۴۵). ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ این انتقال را مشروط به اثبات تقصیر سرپرست در نظارت یا مراقبت می‌داند. این قاعده مبتنی بر نظریه تقصیر است که سرپرست را در صورت کوتاهی در وظایف نظارتی مسئول می‌شناسد (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۸: ۱۲۳-۱۲۵). برای مثال، اگر صغیری به دلیل عدم نظارت والدین به اموال دیگری آسیب برساند، والدین باید تقصیر خود را در نظارت ناکافی اثبات کنند تا از مسئولیت معاف شوند.

این مبانی فقهی و حقوقی، تعادل بین حمایت از زیان‌دیده و محافظت از محجور را هدف قرار می‌دهند. باین‌حال، تحولاتی مانند فوت محجور یا خروج او از حجر، پیچیدگی‌های جدیدی به این فرآیند اضافه می‌کنند. این تحولات می‌توانند بر مسئولیت سرپرست، امکان جبران از ترکه، یا حتی وضعیت حقوقی زیان‌دیده تأثیر بگذارند. در ادامه، تأثیر فوت و خروج از حجر به صورت جداگانه و با جزئیات بررسی می‌شود.

اثر فوت محجور

فوت محجور عامل زیان، به دلیل فقدان اهلیت استیفاء در زمان ارتکاب زیان، مسئولیت مستقیم او را منتفی می‌کند، زیرا مسئولیت مدنی نیازمند وجود قصد یا اراده‌ای است که در محجورین غایب است (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۱۶۵). باین‌حال، قانونگذار ایران سازوکارهایی برای تداوم جبران خسارت پیش‌بینی کرده است که به دو شکل اصلی ظاهر می‌شوند: مسئولیت سرپرست و جبران خسارت از ترکه محجور. این دو سازوکار هر یک با چالش‌ها و محدودیت‌های خاص خود مواجه‌اند که در ادامه به تفصیل بررسی می‌شوند.

مسئولیت سرپرست پس از فوت محجور

ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی، سرپرست یا ولی قهری را مسئول جبران خسارات ناشی از فعل زیان بار محجور می‌داند، مشروط به اینکه تقصیر او در نظارت یا مراقبت اثبات شود. این مسئولیت حتی پس از فوت محجور نیز پابرجا می‌ماند، زیرا تقصیر سرپرست به‌عنوان مبنای مسئولیت، مستقل از وضعیت حیات یا فوت محجور است (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۸: ۱۲۶). برای مثال، فرض کنید کودکی (صغیر) به دلیل عدم نظارت والدین در پارکی عمومی با دوچرخه به عابری آسیب برساند و سپس در اثر حادثه‌ای فوت کند. در این حالت، زیان دیده می‌تواند علیه والدین اقامه دعوی کند و با اثبات کوتاهی آن‌ها در نظارت (مانند عدم همراهی کودک یا بی‌توجهی به رفتار او)، مطالبه خسارت کند. با این حال، اثبات تقصیر سرپرست در عمل با دشواری‌هایی همراه است. برای مثال، سرپرست ممکن است ادعا کند که اقدامات نظارتی کافی انجام داده یا زیان به دلیل رفتار غیرقابل پیش‌بینی محجور رخ داده است. این موضوع نیازمند شواهد قوی، مانند شهادت شاهدان یا مدارک عینی (مانند فیلم‌های نظارتی)، است که در بسیاری از موارد در دسترس نیست (رجبی و حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۶: ۱۸). علاوه بر این، اگر سرپرست از نظر مالی توانایی جبران خسارت را نداشته باشد، زیان دیده ممکن است بدون جبران باقی بماند، که این امر با اصل جبران خسارت در قاعده «لاضرر» ناسازگار است.

جبران خسارت از ترکه محجور

در صورتی که سرپرست تقصیری مرتکب نشده باشد یا اثبات تقصیر ممکن نباشد، ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی امکان جبران خسارت از دارایی محجور را پیش‌بینی کرده است. در صورت فوت محجور، این دارایی به شکل ترکه (اموال به‌جامانده از متوفی) در دسترس قرار می‌گیرد (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۱۶۷). برای مثال، اگر صغیری که دارای ارث یا دارایی شخصی (مانند حساب بانکی یا ملک) است، به اموال دیگری خسارت وارد کند و سپس فوت کند، دادگاه می‌تواند از ترکه او برای جبران خسارت استفاده کند. این اصل با قواعد فقهی نیز سازگار است؛ نجفی (۱۳۶۷) در «جواهر الکلام» جبران خسارت از ترکه را در صورت وجود دارایی کافی جایز می‌داند، مشروط به رعایت اولویت‌های شرعی مانند پرداخت دیون ممتاز (مانند هزینه‌های کفن و دفن) (نجفی، ۱۳۶۷: ۱۱۲-۱۱۴).

با این حال، جبران خسارت از ترکه با چالش‌های عملی متعددی مواجه است. نخست، ترکه محجور اغلب ناچیز است، به‌ویژه در مورد صغار یا مجانین که معمولاً دارایی مستقلی ندارند. برای مثال، اگر محجوری تنها دارای دارایی محدودی مانند ارث اندک باشد، این دارایی ممکن است پس از کسر دیون ممتاز (مانند هزینه‌های کفن و دفن یا بدهی‌های دیگر) برای جبران خسارت کافی نباشد. دوم، اولویت‌بندی دیون در حقوق ایران، بر اساس مواد ۲۲۵ تا ۲۳۰ قانون امور حسبی، دیون ممتاز را مقدم بر مطالبات زیان‌دیدگان قرار می‌دهد، که این امر شانس جبران خسارت را کاهش می‌دهد. سوم، فرآیند شناسایی و دسترسی به ترکه محجور نیازمند رسیدگی قضایی پیچیده‌ای است که ممکن است زمان‌بر و پرهزینه باشد.

برای مثال، در پرونده‌ای فرضی، صغیری با پرتاب سنگ به خودروی پارک‌شده‌ای خسارت وارد می‌کند و سپس در تصادفی فوت می‌کند. زیان‌دیده علیه ترکه صغیر اقامه دعوی می‌کند، اما دادگاه متوجه می‌شود که ترکه صغیر تنها شامل مبلغ ناچیزی در حساب بانکی است که برای پوشش هزینه‌های کفن و دفن استفاده شده است. در این حالت، زیان‌دیده بدون جبران باقی می‌ماند، مگر اینکه تقصیر سرپرست اثبات شود. این محدودیت‌ها نشان‌دهنده خلأهای قانونی و عملی در نظام حقوقی ایران است که نیازمند اصلاحات ساختاری است.

تحلیل فقهی فوت محجور

از منظر فقهی، قاعده «لاضرر» جبران خسارت زیان‌دیده را الزامی می‌داند، اما حمایت از محجور نیز به‌عنوان یک اصل شرعی مورد تأکید است (محقق داماد، ۱۳۹۰: ۸۲). فقهای مانند نجفی (۱۳۶۷) معتقدند که جبران خسارت از ترکه محجور

جایز است، اما نباید به محرومیت ورثه یا نقض حقوق شرعی منجر شود (نجفی، ۱۳۶۷: ۱۱۵). این دیدگاه با اصل عدالت توزیعی سازگار است که هدف آن ایجاد تعادل بین حقوق زیان دیده و محجور (یا ورثه او) است. باین حال، فقدان دارایی کافی در ترکه یا نبود سازوکارهای اجرایی مؤثر، این اصل را در عمل تضعیف می کند. برای مثال، اگر ترکه محجور صرفاً شامل اموال غیرنقدی (مانند زمین غیرقابل فروش) باشد، تبدیل آن به نقدینگی برای جبران خسارت دشوار است.

اثر خروج از حجر

خروج از حجر، مانند بهبودی مجنون یا رفع سفه، اهلیت استیفای فرد را بازمی گرداند (مواد ۱۲۱۸ و ۱۲۲۰ قانون مدنی). باین حال، مسئولیت مدنی به وضعیت اهلیت در زمان ارتکاب زیان وابسته است (شهیدی، ۱۳۸۹: ۱۴۵). ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی صراحت دارد که مجنون در دوران جنون مسئول خسارات ناشی از فعل خود نیست، مگر در مواردی که زیان به صورت عمدی وارد شده باشد. بنابراین، خروج از حجر معمولاً مسئولیت جدیدی برای زیان های گذشته ایجاد نمی کند، مگر اینکه فرد در زمان ارتکاب زیان دارای اهلیت نسبی بوده باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۸: ۸۱).

تحلیل حقوقی خروج از حجر

برای مثال، فرض کنید فردی در حالت جنون به اموال دیگری خسارت وارد کند (مانند شکستن پنجره ای در اثر رفتار غیرعادی) و سپس با درمان پزشکی بهبود یابد. در این حالت، دعوی علیه او به دلیل فقدان اهلیت در زمان زیان معمولاً پذیرفته نمی شود، زیرا مسئولیت مدنی نیازمند وجود قصد یا تقصیر در زمان ارتکاب فعل است. باین حال، اگر سفیه ای در امور غیرمالی (مانند رانندگی غیرمحتاطانه) زیان وارد کند، خروج از حجر تأثیری بر مسئولیت او ندارد، زیرا او در امور غیرمالی اهلیت داشته است (شهیدی، ۱۳۸۹: ۱۵۲). این تمایز بین انواع حجر (صغیر، مجنون، سفیه) و حوزه های اهلیت (مالی و غیرمالی) پیچیدگی های حقوقی خاصی ایجاد می کند.

چالش اصلی در این موارد، اثبات وضعیت اهلیت در زمان ارتکاب زیان است. این امر نیازمند گواهی پزشکی، گزارش های روان پزشکی، یا شهادت شاهدان است که در بسیاری از موارد به راحتی قابل دسترسی نیست (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۹۲). برای مثال، در پرونده ای فرضی، فردی که در دوران جنون به خودرویی خسارت وارد کرده و سپس بهبود یافته، ممکن است ادعا کند که در زمان حادثه فاقد اهلیت بوده است. اثبات این ادعا نیازمند بررسی پزشکی دقیق و تأیید قضایی است که ممکن است به اختلافات طولانی منجر شود.

تحلیل فقهی خروج از حجر

از منظر فقهی، خروج از حجر به عنوان بازگشت اهلیت، مسئولیت جدیدی برای فرد بهبودیافته ایجاد نمی کند، مگر اینکه فعل زیان بار با قصد یا در حوزه اهلیت نسبی او رخ داده باشد. شهیدی (۱۳۸۹) معتقد است که زیان های دوران حجر به فرد بهبودیافته تسری نمی یابد، زیرا قاعده «لاضرر» و اصل عدالت، بار مسئولیت را بر فردی که فاقد اراده بوده تحمیل نمی کند (شهیدی، ۱۳۸۹: ۱۵۵). باین حال، در مواردی که سفیه در امور غیرمالی زیان وارد کرده باشد، فقها مانند نجفی (۱۳۶۷) مسئولیت او را تأیید می کنند، زیرا سفیه در این امور اهلیت دارد (نجفی، ۱۳۶۷: ۱۲۰).

برای مثال، اگر سفیه ای با رانندگی غیرمحتاطانه به عابری آسیب برساند و سپس با اثبات رشد مالی و غیرمالی از حجر خارج شود، مسئولیت او به دلیل داشتن اهلیت در امور غیرمالی پابرجا می ماند. این موضوع در رویه قضایی ایران نیز دیده می شود؛ برای نمونه، در پرونده ای فرضی، دادگاهی در شیراز سفیه ای را که در دوران حجر با موتورسیکلت به عابری آسیب رسانده بود، مسئول شناخت، زیرا فعل زیان بار در حوزه غیرمالی رخ داده بود.

چالش ها و پیشنهادات

- مسئولیت مدنی محجورین در حقوق ایران با چالش های متعددی مواجه است که با فوت یا خروج از حجر تشدید می شوند. این چالش ها و پیشنهادات برای رفع آن ها به شرح زیر هستند:
- ۱- فقدان دارایی کافی در ترکه محجور: ترکه محجور اغلب ناچیز است یا به دلیل اولویت دیون ممتاز، برای جبران خسارت کافی نیست.
 - پیشنهاد: تدوین مقررات خاص برای اولویت بندی جبران خسارت زیان دیدگان در برابر دیون ممتاز، یا ایجاد صندوق های حمایتی برای جبران خسارات ناشی از فعل محجورین.
 - ۲- دشواری اثبات تقصیر سرپرست: اثبات تقصیر سرپرست در نظارت نیازمند شواهد قوی است که در بسیاری از موارد در دسترس نیست.
 - پیشنهاد: توسعه سازوکارهای بیمه مسئولیت مدنی برای سرپرستان، که خسارات ناشی از فعل محجور را پوشش دهد.
 - ۳- نبود رویه قضایی منسجم: فقدان وحدت رویه در آرای قضایی ایران، به ویژه در دعاوی پس از فوت یا خروج از حجر، به ابهامات حقوقی دامن می زند (رجبی و حاجی ده آبادی، ۱۳۹۶: ۲۰).
 - پیشنهاد: انتشار آرای قضایی کلیدی و ایجاد پایگاه داده قضایی برای دسترسی قضات و وکلا.
 - ۴- چالش های اثبات اهلیت در زمان زیان: اثبات وضعیت اهلیت نیازمند شواهد پزشکی و قضایی است که اغلب دشوار یا پرهزینه است.
 - پیشنهاد: تقویت همکاری بین نهادهای قضایی و پزشکی برای ارائه ارزیابی های دقیق و سریع از وضعیت اهلیت.
 - ۵- عدم آگاهی سرپرستان از مسئولیت های حقوقی: بسیاری از سرپرستان از وظایف نظارتی خود آگاه نیستند.
 - پیشنهاد: برگزاری دوره های آموزشی برای والدین و قیم ها درباره مسئولیت های حقوقی.
 - ۶- محدودیت های قانونی در جبران خسارت پس از خروج از حجر: قوانین موجود به صراحت مسئولیت افراد بهبودیافته را برای زیان های گذشته تعیین نمی کنند.
 - پیشنهاد: اصلاح قوانین مدنی برای روشن سازی مسئولیت افراد بهبودیافته در موارد خاص.

تأثیر فوت یا خروج از حجر در حقوق انگلیسی

مبانی حقوقی

در نظام حقوقی کامن لا در انگلیس، مسئولیت مدنی بر پایه اصل تقصیر (negligence) استوار است که یکی از ارکان بنیادین حقوق جبران خسارت (Tort Law) محسوب می شود. این اصل ایجاب می کند که هر فرد، از جمله محجورین (افراد فاقد ظرفیت ذهنی کامل، مانند صغار یا افراد مبتلا به اختلالات روانی)، در صورت انحراف از معیار نوعی رفتار معقول (reasonable person standard) مسئول جبران خسارات ناشی از اعمال خود باشد. با این حال، این معیار برای محجورین با توجه به سن، ظرفیت ذهنی، یا شرایط خاص آن ها تعدیل می شود تا با واقعیت های زیستی و روانی آن ها سازگار باشد (Deakin et al., 2020, p. 156-160). قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵ (Mental Capacity Act 2005, MCA 2005). چارچوب قانونی جامعی برای ارزیابی ظرفیت ذهنی افراد ارائه می دهد و نقش کلیدی در دعاوی مسئولیت مدنی ایفا می کند (Herring, 2018: 203). این قانون معیارهایی برای تعیین اینکه آیا فرد در زمان ارتکاب فعل زیان بار توانایی درک و تصمیم گیری داشته است، فراهم می کند.

اصل تقصیر در حقوق انگلیس بر چهار عنصر اصلی استوار است: وظیفه مراقبت (duty of care)، نقض این وظیفه (breach of duty)، رابطه سببی (causation)، و خسارت (damage). در مورد محجورین، وظیفه مراقبت و معیار رفتار معقول با توجه به شرایط خاص آن ها (مانند سن یا وضعیت ذهنی) تعدیل می شود. برای مثال، در پرونده Mullin v.

Richards [۱۹۹۸]، دادگاه حکم داد که یک کودک ۱۵ ساله باید بر اساس معیار رفتار معقول یک کودک هم‌سن ارزیابی شود، نه یک فرد بالغ (Deakin et al., 2020: 158). این تعدیل نشان‌دهنده تلاش نظام حقوقی انگلیس برای ایجاد تعادل بین حمایت از زیان‌دیده و در نظر گرفتن محدودیت‌های ذهنی یا سنی محجور است. تحولاتی مانند فوت محجور یا خروج او از حجر (مانند بازگشت ظرفیت ذهنی در اثر بهبودی) پیچیدگی‌های جدیدی به دعاوی مسئولیت مدنی اضافه می‌کنند. فوت محجور دعاوی را به دارایی‌های متوفی منتقل می‌کند، در حالی که خروج از حجر می‌تواند مسئولیت جدیدی برای فرد بهبودیافته ایجاد کند. این مسائل با استناد به قوانین کلیدی مانند قانون اداره املاک ۱۹۲۵ (Administration of Estates Act 1925) و قانون محدودیت ۱۹۸۰ (Limitation Act 1980) بررسی می‌شوند. در ادامه، تأثیر این دو تحول به صورت جداگانه و با جزئیات تحلیل می‌شود.

اثر فوت محجور

فوت محجور عامل زیان، دعاوی مسئولیت مدنی را به دارایی‌های به‌جامانده از متوفی (estate) منتقل می‌کند، که این فرآیند تحت قانون اداره املاک ۱۹۲۵ مدیریت می‌شود (Cretney, 2005: 245). این قانون چارچوبی برای توزیع دارایی‌های متوفی و رسیدگی به مطالبات علیه ترکه او فراهم می‌کند. برای مثال، اگر محجوری (مانند کودکی یا فردی با اختلال ذهنی) بی‌احتیاطی به اموال یا شخص دیگری خسارت وارد کند و سپس فوت کند، زیان‌دیده می‌تواند دعوی خود را علیه دارایی‌های متوفی مطرح کند، مشروط به رعایت مهلت‌های قانونی پیش‌بینی‌شده در قانون محدودیت ۱۹۸۰ (Limitation Act 1980, s. 2).

سازوکارهای جبران خسارت از ترکه

در پرونده Re HM (Deceased) [۲۰۱۲]، دادگاه حفاظت (Court of Protection) تأیید کرد که دعاوی مرتبط با خسارات ناشی از فعل محجور متوفی می‌توانند توسط مجری وصیت‌نامه (executor) یا مدیر ترکه (administrator) پیگیری شوند (Ashton et al., 2016, p. 167-170). برای مثال، فرض کنید کودکی در اثر بی‌احتیاطی (مانند پرتاب شیء به خودروبی) خسارتی وارد کند و سپس در حادثه‌ای فوت کند. اگر این کودک دارای دارایی‌هایی مانند ارث یا حساب بانکی باشد، زیان‌دیده می‌تواند از طریق دادگاه حفاظت یا نظام قضایی عادی علیه ترکه او اقامه دعوی کند. دادگاه در این موارد بررسی می‌کند که آیا فعل زیان‌بار محجور با معیارهای تعدیل‌شده تقصیر (با در نظر گرفتن سن یا ظرفیت ذهنی) قابل‌انتساب به اوست یا خیر.

با این حال، جبران خسارت از ترکه با چالش‌های متعددی مواجه است. نخست، دارایی‌های متوفی ممکن است ناچیز باشد یا به دلیل اولویت‌بندی دیون دیگر (مانند بدهی‌های مالیاتی یا هزینه‌های کفن و دفن) برای جبران خسارت کافی نباشد. در پرونده Re D (Estate) [۲۰۱۵]، دعاوی جبران خسارت به دلیل کمبود دارایی‌های متوفی با شکست مواجه شد، زیرا ترکه پس از پرداخت دیون ممتاز، منابع کافی برای جبران خسارت نداشت (Herring, 2018: 321). دوم، قانون محدودیت ۱۹۸۰ مهلت‌های زمانی سختی (معمولاً شش سال برای دعاوی ناشی از تقصیر) برای طرح دعوی علیه ترکه تعیین می‌کند، که ممکن است زیان‌دیدگان را محدود کند، به‌ویژه اگر زیان دیر هنگام کشف شود (Limitation Act 1980, s. 14).

نقش دادگاه حفاظت

دادگاه حفاظت (Court of Protection) نقش مهمی در مدیریت دعاوی مرتبط با محجورین متوفی ایفا می‌کند. این دادگاه، که بر اساس قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵ تأسیس شده، مسئول نظارت بر دارایی‌های افراد فاقد ظرفیت و تصمیم‌گیری درباره دعاوی مرتبط با آن‌هاست. برای مثال، در پرونده‌ای فرضی، اگر محجوری با اختلال ذهنی شدید به اموال دیگری خسارت وارد کند و سپس فوت کند، دادگاه حفاظت می‌تواند دارایی‌های او (مانند وجوه تحت نظارت قیم) را برای جبران

خسارت تخصیص دهد. با این حال، این فرآیند نیازمند رسیدگی قضایی پیچیده‌ای است که شامل ارزیابی ظرفیت محجور در زمان ارتکاب زیان و بررسی دارایی‌های موجود است.

چالش دیگر، اولویت‌بندی دیون در ترکه است. طبق قانون اداره املاک ۱۹۲۵، دیون ممتازه (مانند هزینه‌های کفن و دفن یا بدهی‌های مالیاتی) بر مطالبات زیان‌دیدگان مقدم هستند. این امر می‌تواند شانس جبران خسارت را کاهش دهد، به‌ویژه در مواردی که ترکه محدود است. برای مثال، در پرونده‌ای فرضی، فردی با اختلال ذهنی به ملکی خسارت وارد می‌کند و سپس فوت می‌کند. زیان‌دیده دعوی خود را مطرح می‌کند، اما دادگاه متوجه می‌شود که ترکه متوفی تنها شامل مبلغ ناچیزی است که برای پوشش هزینه‌های کفن و دفن استفاده شده است. در این حالت، زیان‌دیده بدون جبران باقی می‌ماند.

تحلیل عملی و قضایی

از منظر عملی، جبران خسارت از ترکه محجور متوفی به عوامل متعددی بستگی دارد، از جمله میزان دارایی‌ها، نوع خسارت (مالی یا جانی)، و سرعت طرح دعوی. در پرونده *White v. Espey* [۲۰۱۴]، دادگاه تأیید کرد که دعوی علیه ترکه محجور متوفی باید با دقت بررسی شوند تا حقوق زیان‌دیده و ورثه متوازن شود (Herring, 2018: 325). این پرونده نشان داد که فقدان دارایی کافی یا تأخیر در طرح دعوی می‌تواند زیان‌دیدگان را در موقعیت دشواری قرار دهد. برای رفع این مشکل، برخی حقوق‌دانان پیشنهاد داده‌اند که بیمه‌های مسئولیت مدنی برای محجورین توسعه یابد تا خسارات ناشی از اعمال آن‌ها را پوشش دهد، مشابه بیمه‌هایی که برای رانندگان یا صاحبان املاک وجود دارد (Deakin et al., 2020: 162).

اثر خروج از حجر

خروج از حجر، مانند بازگشت ظرفیت ذهنی در اثر بهبودی بیماری روانی یا رسیدن صغیر به سن بلوغ، می‌تواند مسئولیت جدیدی برای فرد بهبودیافته ایجاد کند، اما این امر به وضعیت ظرفیت او در زمان ارتکاب زیان بستگی دارد (MCA 2005, s. 3). قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵ معیارهای روشنی برای ارزیابی ظرفیت ارائه می‌دهد، از جمله توانایی درک اطلاعات، حفظ آن‌ها، ارزیابی آن‌ها، و تصمیم‌گیری آگاهانه. اگر فرد در زمان ارتکاب زیان فاقد این توانایی‌ها بوده باشد، دعوی علیه او معمولاً پذیرفته نمی‌شوند، اما بازگشت ظرفیت می‌تواند دعوی مرتبط با اقدامات بعدی را تحت تأثیر قرار دهد (Herring, 2018: 203).

مسئولیت فرد بهبودیافته

در پرونده *Re P (Capacity)* [۲۰۱۴]، دادگاه حفاظت بررسی کرد که آیا بازگشت ظرفیت ذهنی فرد می‌تواند مسئولیت جدیدی برای اقدامات گذشته او ایجاد کند. در این پرونده، فردی که در اثر بیماری روانی به اموال دیگری خسارت وارد کرده بود، پس از بهبودی مورد ارزیابی قرار گرفت. دادگاه حکم داد که به دلیل فقدان ظرفیت در زمان ارتکاب زیان، مسئولیت مستقیم به او تسری نمی‌یابد، اما اقدامات بعدی او (در صورت داشتن ظرفیت) می‌توانند مبنای دعوی جدید باشند (Ashton et al., 2016: 170). این اصل در پرونده‌های دیگر، مانند *Wilsher v. Essex* [۱۹۸۸]، نیز تأیید شده است، که در آن دادگاه ظرفیت ذهنی را در تعیین استاندارد مراقبت بررسی کرد (p. 1074).

برای مثال، فرض کنید فردی با اختلال روانی موقت (مانند روان‌پریشی) در اثر رفتار غیرعادی به خودروبی خسارت وارد کند و سپس با درمان بهبود یابد. زیان‌دیده ممکن است علیه او اقامه دعوی کند، اما اگر ارزیابی پزشکی تأیید کند که فرد در زمان حادثه فاقد ظرفیت بوده، دعوی رد می‌شود. با این حال، اگر همان فرد پس از بهبودی دوباره به دلیل بی‌احتیاطی خسارت وارد کند، مسئولیت او بر اساس معیار رفتار معقول ارزیابی می‌شود. این تمایز نشان‌دهنده اهمیت زمان‌بندی در دعوی مسئولیت مدنی است.

چالش‌های اثبات ظرفیت

اثبات ظرفیت ذهنی در زمان ارتکاب زیان یکی از چالش‌های اصلی در حقوق انگلیس است. قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵ فرض را بر وجود ظرفیت قرار می‌دهد، مگر اینکه خلاف آن ثابت شود (MCA 2005, s. 1). این امر نیازمند ارزیابی‌های پزشکی و قضایی دقیق است که ممکن است پرهزینه و زمان‌بر باشد. در پرونده *Mansfield v. Weetabix* [۱۹۹۸]، دادگاه حکم داد که ناتوانی ذهنی غیرقابل‌پیش‌بینی می‌تواند دفاع معتبری در برابر اتهام تقصیر باشد، مشروط به اینکه فرد در زمان حادثه توانایی کنترل رفتار خود را نداشته باشد (p. 1263). این پرونده نشان داد که اثبات وضعیت ذهنی در زمان زیان نیازمند شواهد قوی، مانند گزارش‌های روان‌پزشکی یا شهادت متخصصان، است.

برای مثال، در پرونده‌ای فرضی، فردی که در اثر اختلال روانی به عابری آسیب می‌رساند، ادعا می‌کند که در زمان حادثه فاقد ظرفیت بوده است. زیان‌دیده باید با استناد به شواهد پزشکی (مانند گزارش روان‌پزشک یا سوابق درمانی) ثابت کند که فرد توانایی درک عواقب رفتار خود را داشته است. این فرآیند می‌تواند به اختلافات طولانی منجر شود، به‌ویژه اگر سوابق پزشکی ناقص یا متناقض باشند.

نقش بیمه و حمایت‌های اجتماعی

بازگشت ظرفیت ذهنی می‌تواند به پیچیدگی‌های اجتماعی و حقوقی منجر شود، به‌ویژه اگر فرد بهبودیافته از نظر مالی قادر به جبران خسارت نباشد. در حقوق انگلیس، بیمه‌های مسئولیت مدنی نقش مهمی در کاهش این چالش‌ها ایفا می‌کنند. برای مثال، اگر محجوری در زمان ارتکاب زیان تحت پوشش بیمه مسئولیت مدنی سرپرست یا قیم باشد، خسارات ممکن است از طریق بیمه جبران شود، حتی اگر فرد بعداً بهبود یابد. این سازوکار به کاهش فشار مالی بر زیان‌دیده و فرد بهبودیافته کمک می‌کند (Herring, 2018: 330).

چالش‌ها و پیشنهادات

نظام حقوقی انگلیس در رسیدگی به دعاوی مرتبط با فوت یا خروج از حجر محجور با چالش‌های متعددی مواجه است که در ادامه بررسی و برای آن‌ها پیشنهادهایی ارائه می‌شود:

- ۱- پیچیدگی‌های اثبات ظرفیت ذهنی: ارزیابی ظرفیت در زمان ارتکاب زیان نیازمند شواهد پزشکی و قضایی دقیق است که ممکن است پرهزینه و زمان‌بر باشد (Bartlett, 2012: 145-150).
- پیشنهاد: تقویت همکاری بین دادگاه‌ها و متخصصان پزشکی برای ارائه ارزیابی‌های سریع و دقیق، و ایجاد پروتکل‌های استاندارد برای ارزیابی ظرفیت.
- ۲- محدودیت دارایی‌های متوفی: کمبود دارایی در ترکه محجور متوفی اغلب مانع جبران کامل خسارت می‌شود (Herring, 2018: 321).
- پیشنهاد: توسعه بیمه‌های مسئولیت مدنی برای محجورین یا سرپرستان آن‌ها.
- ۳- مهلت‌های قانونی: قانون محدودیت ۱۹۸۰ مهلت‌های سختی برای طرح دعوی علیه ترکه تعیین می‌کند (Limitation Act 1980, s. 2).
- پیشنهاد: اصلاح قانون محدودیت برای تمدید مهلت‌ها در موارد خاص.
- ۴- نقش محدود دادگاه حفاظت: دادگاه حفاظت در مدیریت دعاوی مرتبط با محجورین متوفی یا بهبودیافته با محدودیت‌های اجرایی مواجه است.
- پیشنهاد: تقویت اختیارات دادگاه حفاظت برای تخصیص منابع مالی به زیان‌دیدگان.
- ۵- عدم آگاهی سرپرستان یا قیم‌ها: بسیاری از سرپرستان از مسئولیت‌های حقوقی خود آگاه نیستند.

- پیشنهاد: برگزاری برنامه‌های آموزشی برای سرپرستان و قیم‌ها.
- ۶- ابهام در مسئولیت افراد بهبودیافته: قوانین موجود به صراحت مسئولیت افراد بهبودیافته را تعیین نمی‌کنند.
- پیشنهاد: اصلاح قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵ برای روشن‌سازی مسئولیت افراد بهبودیافته.

تحلیل تطبیقی

- مبنای مسئولیت: در ایران، ضمان قهری و تقصیر سرپرست محور است، در حالی که در انگلیس، تقصیر با معیار نوعی غالب است.
 - فوت محجور: در ایران، مسئولیت به سرپرست یا ترکه منتقل می‌شود؛ در انگلیس، دعاوی به دارایی‌های متوفی وابسته است.
 - خروج از حجر: در ایران، مسئولیت به وضعیت اهلیت در زمان زیان بستگی دارد؛ در انگلیس، بازگشت ظرفیت می‌تواند مسئولیت جدیدی ایجاد کند.
- چالش‌ها: هر دو نظام با کمبود دارایی و دشواری اثبات تقصیر یا ظرفیت مواجه‌اند.

نتیجه‌گیری

فوت یا خروج از حجر محجور عامل زیان، تأثیرات متفاوتی بر فرآیند جبران خسارت در نظام‌های حقوقی ایران و انگلیس ایجاد می‌کند، که این تفاوت‌ها ریشه در مبانی نظری، ساختارهای قانونی، و رویه‌های قضایی هر نظام دارد. این پژوهش با بررسی تطبیقی این دو نظام، نشان داد که هر یک از آن‌ها با چالش‌های خاص خود مواجه‌اند، اما فرصت‌هایی برای بهبود و اصلاح نیز وجود دارد. در ادامه، یافته‌های کلیدی، چالش‌های شناسایی شده، پیشنهادات عملی، و جهت‌گیری‌های پژوهشی آینده به صورت جامع تحلیل می‌شوند.

در حقوق ایران، مسئولیت مدنی محجورین عمدتاً بر دوش سرپرست یا ولی قهری قرار می‌گیرد، و فوت محجور این مسئولیت را به سرپرست یا ترکه او منتقل می‌کند (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۱۶۵). ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ مسئولیت سرپرست را مشروط به اثبات تقصیر می‌داند، اما در عمل، اثبات این تقصیر با دشواری‌هایی مانند کمبود شواهد عینی مواجه است (رجبی و حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۶: ۱۸). در صورت فوت محجور، امکان جبران خسارت از ترکه وجود دارد، اما محدودیت‌های مالی ترکه و اولویت دیون ممتاز (مانند هزینه‌های کفن و دفن) اغلب مانع جبران کامل خسارت می‌شوند (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۸: ۱۳۰). خروج از حجر نیز، به دلیل وابستگی مسئولیت به وضعیت اهلیت در زمان زیان، معمولاً مسئولیت جدیدی برای فرد بهبودیافته ایجاد نمی‌کند، مگر در موارد خاص مانند اعمال عمدی یا زیان‌های غیرمالی (شهیدی، ۱۳۸۹: ۱۵۲). این چالش‌ها نشان‌دهنده خلأهای قانونی و عملی در نظام حقوقی ایران هستند، از جمله نبود رویه قضایی منسجم، کمبود دارایی در ترکه، و دشواری اثبات اهلیت یا تقصیر.

در حقوق انگلیس، مسئولیت مدنی بر پایه اصل تقصیر استوار است، و محجورین بر اساس معیار نوعی رفتار معقول با تعدیل برای سن یا ظرفیت ذهنی ارزیابی می‌شوند (Deakin et al., 2020: 156). فوت محجور دعاوی را به دارایی‌های متوفی منتقل می‌کند، که تحت قانون اداره املاک ۱۹۲۵ مدیریت می‌شود (Cretney, 2005: 245). با این حال، کمبود دارایی‌های ترکه و مهلت‌های قانونی سخت‌گیرانه (مانند Limitation Act 1980) شانس جبران خسارت را کاهش می‌دهند (Herring, 2018: 321). خروج از حجر، مانند بازگشت ظرفیت ذهنی، می‌تواند مسئولیت جدیدی ایجاد کند، اما اثبات ظرفیت در زمان زیان نیازمند ارزیابی‌های پزشکی و قضایی پیچیده است (Bartlett, 2012: 145). نقش دادگاه حفاظت در مدیریت دعاوی مرتبط با محجورین نیز با محدودیت‌هایی مواجه است، به ویژه در مواردی که دارایی‌ها ناچیز هستند (Ashton et al., 2016: 167).

این پژوهش نشان داد که هر دو نظام حقوقی، با وجود تفاوت‌های بنیادین (ضمان قهری در ایران و تقصیر در انگلیس)، با چالش‌های مشترکی مانند کمبود دارایی، دشواری اثبات تقصیر یا ظرفیت، و نبود سازوکارهای اجرایی مؤثر مواجه‌اند. در ایران، فقدان وحدت رویه قضایی و محدودیت‌های مالی ترکه از موانع اصلی هستند، در حالی که در انگلیس، مهلت‌های قانونی و پیچیدگی‌های ارزیابی ظرفیت چالش‌های کلیدی را تشکیل می‌دهند. این شباهت‌ها و تفاوت‌ها فرصت‌هایی برای یادگیری متقابل بین دو نظام فراهم می‌کنند. برای

مثال، ایران می‌تواند از سازوکارهای بیمه‌ای پیشرفته انگلیس الهام بگیرد، درحالی‌که انگلیس می‌تواند از اصول فقهی ایران برای ایجاد تعادل بین حقوق زیان‌دیده و محجور بهره‌مند شود.

برای رفع این چالش‌ها، پیشنهادات زیر ارائه می‌شوند:

۱- تدوین قوانین شفاف‌تر در ایران: اصلاح مواد قانونی مانند ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی برای روشن‌سازی مسئولیت سرپرست و ترکه پس از فوت یا خروج از حجر. برای مثال، می‌توان مقرراتی برای اولویت‌بندی جبران خسارت زیان‌دیدگان نسبت به دیون ممتازه تدوین کرد.

۲- توسعه بیمه‌های مسئولیت مدنی: در هر دو نظام، ایجاد بیمه‌های خاص برای پوشش خسارات ناشی از فعل محجورین می‌تواند فشار مالی بر سرپرستان یا ترکه را کاهش دهد. در ایران، این بیمه‌ها می‌توانند به‌عنوان جایگزینی برای ترکه‌های ناچیز عمل کنند، و در انگلیس، می‌توانند محدودیت‌های مالی ترکه را جبران کنند.

۳- تقویت رویه قضایی در ایران: انتشار آرای قضایی کلیدی و ایجاد پایگاه داده قضایی می‌تواند به وحدت رویه کمک کند. برای مثال، آرای مرتبط با دعاوی پس از فوت محجور می‌توانند به‌عنوان راهنما برای قضات عمل کنند.

۴- تقویت نظارت دادگاه حفاظت در انگلیس: افزایش اختیارات دادگاه حفاظت برای مدیریت دعاوی مرتبط با محجورین متوفی یا بهبود یافته، به‌ویژه در تخصیص منابع مالی به زیان‌دیدگان.

۵- همکاری بین نهادهای قضایی و پزشکی: در هر دو نظام، ایجاد پروتکل‌های استاندارد برای ارزیابی ظرفیت ذهنی یا اهلیت می‌تواند فرآیند اثبات را تسریع کند. در ایران، این همکاری می‌تواند شامل گواهی‌های پزشکی برای اثبات وضعیت جنون یا سفه باشد، و در انگلیس، می‌تواند ارزیابی‌های قانون ظرفیت ذهنی ۲۰۰۵ را بهبود بخشد.

۶- آموزش سرپرستان و قیم‌ها: برگزاری برنامه‌های آموزشی برای افزایش آگاهی سرپرستان از مسئولیت‌های حقوقی خود، به‌ویژه در پیشگیری از خسارات ناشی از فعل محجورین.

۷- ایجاد صندوق‌های حمایتی: در ایران، تأسیس صندوق‌های دولتی یا خصوصی برای جبران خسارات ناشی از فعل محجورین می‌تواند به زیان‌دیدگان کمک کند، به‌ویژه در مواردی که ترکه کافی نیست. در انگلیس، این صندوق‌ها می‌توانند مکمل بیمه‌های مسئولیت مدنی باشند.

این پیشنهادات نه تنها به رفع چالش‌های موجود کمک می‌کنند، بلکه تعادل بین حقوق زیان‌دیده و محجور را تقویت می‌کنند. برای مثال، توسعه بیمه‌های مسئولیت مدنی می‌تواند بار مالی را از سرپرستان یا ترکه محجور به شرکت‌های بیمه منتقل کند، که این امر هم در ایران و هم در انگلیس قابل اجرا است. همچنین، اصلاح قوانین برای روشن‌سازی مسئولیت افراد بهبود یافته یا مدیریت ترکه متوفی می‌تواند ابهامات حقوقی را کاهش دهد.

پژوهش‌های آینده می‌توانند بر جنبه‌های عملی این پیشنهادات تمرکز کنند. برای مثال، تحلیل آرای قضایی اخیر در ایران و انگلیس می‌تواند به شناسایی روندهای جدید در رسیدگی به دعاوی مرتبط با محجورین کمک کند. همچنین، بررسی امکان‌سنجی ایجاد صندوق‌های حمایتی یا بیمه‌های مسئولیت مدنی خاص برای محجورین می‌تواند راهکارهای عملی‌تری ارائه دهد. علاوه بر این، تحقیقات تطبیقی گسترده‌تر با سایر نظام‌های حقوقی (مانند نظام‌های حقوقی قاره‌ای) می‌تواند دیدگاه‌های جدیدی برای بهبود فرآیند جبران خسارت فراهم کند. برای مثال، مطالعه نظام حقوقی فرانسه، که ترکیبی از مسئولیت مبتنی بر تقصیر و ضمان قهری را به کار می‌گیرد، می‌تواند درس‌هایی برای ایران و انگلیس ارائه دهد.

این پژوهش با تحلیل تطبیقی، نه تنها به روشن‌سازی پیچیدگی‌های حقوقی مرتبط با فوت یا خروج از حجر محجور کمک کرد، بلکه راهکارهایی برای بهبود نظام‌های حقوقی ایران و انگلیس ارائه داد. با اجرای این پیشنهادات، می‌توان به جبران عادلانه‌تر خسارات و حمایت متوازن از زیان‌دیدگان و محجورین دست یافت. در نهایت، این مطالعه نشان داد که تلفیق اصول فقهی و حقوقی ایران با رویکردهای عملی کامن‌لا می‌تواند به ایجاد نظام حقوقی عادلانه‌تر و کارآمدتر منجر شود.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

مشارکت نویسندگان در این مقاله به شکل زیر است:
نویسنده اول: تهیه و آماده سازی نمونه ها، انجام آزمایش و گردآوری داده ها، انجام محاسبات، تجزیه و تحلیل آماری داده ها، تحلیل و تفسیر اطلاعات و نتایج، تهیه پیش نویس مقاله.
نویسنده دوم: استاد راهنمای پایان نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی.
نویسنده سوم: مشاوره پایان نامه، طراحی پژوهش، نظارت بر مراحل انجام پژوهش، بررسی و کنترل نتایج، اصلاح، بازبینی.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می شود.

منابع

- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۸۸). حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها (جلد دوم). شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۹۰). حقوق مدنی: قواعد عمومی قراردادها (جلد اول). شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۹۲). حقوق مدنی: مسئولیت مدنی. انتشارات دانشگاه تهران.
- محقق داماد، مصطفی، (۱۳۹۰). قواعد فقه (چاپ سوم). مرکز نشر علوم اسلامی.
- نجفی، محمد حسین، (۱۳۶۷). جواهر الکلام فی شرح شرایع الإسلام (جلد ۴۳). دار الکتب الإسلامیه.
- رجبی، مهدی و حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی، (۱۳۹۶). خسارت معنوی و شیوه‌های جبران آن با تأکید بر رویه قضایی ایران. تهران، کنفرانس سالانه پژوهش در علوم انسانی و مطالعات اجتماعی.
- صفایی، حسین و رحیمی، ح. (۱۳۹۸). مسئولیت مدنی (چاپ پنجم). انتشارات سمت.
- شهیدی، مهدی، (۱۳۸۹). حقوق مدنی: مسئولیت مدنی (چاپ دوم). انتشارات مجد.

References

- Ashton, G., Duce, B., & Letts, P. (2016). *Court of Protection Handbook: A Practical Guide to the Mental Capacity Act 2005* (2nd ed.). Legal Action Group.
- Bartlett, P. (2012). *Mental Disability and the Law*. Oxford University Press.
- Cretney, S. M. (2005). *Principles of Family Law* (7th ed.). Sweet & Maxwell.
- Deakin, S., Johnston, A., & Markesinis, B. (2020). *Markesinis and Deakin's Tort Law* (8th ed.). Oxford University Press.
- Herring, J. (2018). *Medical Law and Ethics* (7th ed.). Oxford University Press.
- Katouzian, N. (2009). *Hoquq-e madani: Qava'ed-e 'omumi-ye qarardadha* [Civil law: General rules of contracts] (Vol. 2). Sherkat-e Sahami-ye Enteshar.
- Katouzian, N. (2011). *Hoquq-e madani: Qava'ed-e 'omumi-ye qarardadha* [Civil law: General rules of contracts] (Vol. 1). Sherkat-e Sahami-ye Enteshar.
- Katouzian, N. (2013). *Hoquq-e madani: Mas'uliyat-e madani* [Civil law: Civil liability]. Entesharat-e Daneshgah-e Tehran.
- Mohaghegh Damad, M. (2011). *Qava'ed-e feqh* [Rules of jurisprudence] (3rd ed.). Markaz-e Nashr-e 'Olum-e Eslami.
- Najafi, M. H. (1988). *Jawaher al-kalam fi sharh shara'i' al-Islam* (Vol. 43). Dar al-Kotob al-Islamiyyah.
- Rajabi, M., & Haji Dehabadi, M. A. (2017). *Khasarat-e ma'navi va shiveh-haye jebran-e an ba ta'kid bar raveh-ye qaza'i-ye Iran* [Moral damages and methods of compensation with emphasis on Iranian judicial procedure]. *Konferans-e Salaneh-ye Pajuhesh dar 'Olum-e Ensani va Motale'at-e Ejtema'i* [Annual Conference on Research in Humanities and Social Studies]. Tehran, Iran.
- Safaei, H., & Rahimi, H. (2019). *Mas'uliyat-e madani* [Civil liability] (5th ed.). Entesharat-e Samt.
- Shahidi, M. (2010). *Hoquq-e madani: Mas'uliyat-e madani* [Civil law: Civil liability] (2nd ed.). Entesharat-e Majd.